

binja (50). Na str. 113, pak, govori da je Nikola poginuo 1693, iako je neposredno prije toga pisao o njegovu sudjelovanju u zauzeću Čitluka 1694.

Najzad, pišući o rušenju Čitluka za vrijeme povlačenja Mlečana kaže da je srušen u početku 1716 (51) i u studenom 1715 (115).

Po mojim istraživanjima Nikola Nonković bio je zapovjednik straže pod Kamenicom, koja je selo oko 3 km jugoistočno od Neuma a ne neki »Cameniz Serdar«. Nije utemeljeno govoriti o turskom strahu od Nonkovića a ni o njegovim razmišljanjima o pogibelji koja mu prijete na onako uopćen način. Nonkovićev prijelaz valja shvatiti u sklopu općenite mletačke politike pridobivanja naših ljudi za borbu protiv Turaka i u vezi s težnjom pučanstva pod Turcima da se oslobodi njihove vlasti. Nonković je već 1684. tražio da Mlečani dođu u Zažablje, obećavao im pomoć i slao obavijesti, a u njegovo ime je s Mlečanima o prijelazu pregovarao njegov zastupnik don Petar Dragobratović, koji je pregovore dovršio tek 1686. u Zadru. Tek je tada Nonković prešao u Neretvu, pa zato nije ni mogao 1685. sudjelovati u protjerivanju Turaka iz nje. U Neretvu je prešao, dakle, ne zbog sklonosti nekom mišljenju, nego zbog povezanosti i suradnje s Mlečanima, a i zbog povoljnijih novčanih prihoda i materijalnih prilika koje su mu oni obećavali.

Pišćeve podatke o sudjelovanju Nonkovića pod Herceg-Novim i Kninom treba dopuniti. Pod Herceg-Novim poginuo je njegov sin Jure, a pod Kninom je stražu čuvao njegov sin Vule. Mislim da je pretjerana piščeva ocjena da su Nonkovići bili udarna mletačka snaga, jer je mletačka vojska bila odlučan čimbenik, a pomoć domaćih četa doduše znatna, ali ne i odlučna u svim akcijama.

Utvrdnu na Kleku podigao je Nikola Nonković već 1688. Bile su to manje utvrde s opkopima prema uputama providura Cornara. Njih su Turci uskoro preoteli, a u početku 1689. opet su ih zauzeli Mlečani. Nonković nije pobunu pod Čitlukom umirio 1690, kako pisac kaže, nego u rujnu 1689, kad su Mlečani po drugi put uzalud napali Čitluk. Tom su se prilikom u neredu pri povlačenju uznemirili Morlaci, koje je Nikola Nonković umirio. On nije nakon zauzeća Čitluka 1694. osvojio Zažablje i Popovo nego je to učinila mletačka vojska.

Najzad, točno je da su Mlečani Čitluk bacili u zrak u studenom 1715, a ne u početku 1716, kako sam to u spomenutom svom članku pokazao.

Na kraju bih kazao da je doista šteta što pisac sam nije pažljivo pročitao svoj tekst i uklonio sva protuslovlja i netočnosti, te što se nije konzultirao s kojim povjesničarom. To bi svakako pridonijelo da njegovo djelo bude bolje, pouzdanije i korisnije.

Trpimir Macan

M. Z J A Č I Ć, SPISI ZADARSKIH BILJEŽNIKA HENRIKA I CRESTE TARALLO 1279—1308, Zadar 1959; M. Z J A Č I Ć — J. S T I P I Š I Ć, SPISI ZADARSKIH BILJEŽNIKA IVANA QUALIS, NIKOLE pok. IVANA, GERARDA IZ PADOVE 1296—1337, Zadar 1969.

Novo i kritičko izdanje najstarijih sačuvanih spisa zadarskih notara višestruko je značajna pojava u našoj veoma oskudnoj djelatnosti u izdavanju izvora za hrvatsku srednjovjekovnu povijest. Premda nam pri istraživanju razvitka dalmatinskih gradova u razvijenom i kasnom srednjem vijeku stoje na raspolaganju različite vrste izvora: gradski statuti i njihove reformacije, odredbe gradskih vijeća, isprave i katastrici, historiografska djela itd., ipak najbogatije vrelo čine spisi gradskih notara. Na stranicama notarskih svezaka najpotpunije se odražava cjelokupnost gradskog života, osobito gospodarska i socijalna. Premda su do nas došli samo ostaci notarskih spisa, osobito iz nekih gradova (Split, Trogir), ipak dubrovački i zadarski arhiv čuvaju golem broj notarskih svezaka. Najstariji sačuvani svesci potječu iz druge

polovice XIII st. (Trogir, Dubrovnik, Zadar). Objelodanjujući g. 1948. trogirske notarske spise iz druge polovice XIII st., M. Barada je istaknuo da su »takve knjige u Italiji iz XIII. stoljeća vrlo velika rijetkost«, jer su bile privatno vlasništvo notara, pa su lako propadale.¹ U nas su se, naprotiv, svesci notarskih imbrevijatura, kao važno dokazno sredstvo za svakodnevni ekonomski i društveni život grada, čuvali u općinskim kancelarijama, čemu i zahvaljujemo njihovu sačuvanost.

Iako su notarski spisi XIII st. iz Trogira, Dubrovnika i Zadra uglavnom objelodanjeni, ipak smo dosad, u cjelini uzevši, premalo uradili na ediranju te važne vrste izvora za našu srednjovjekovnu povijest. Prvi pokušaj učinio je na samom kraju prošlog i na početku ovog stoljeća L. Jelić izdanjem spisa zadarskog notara Creste Tarallo.² Nakon toga se dugo nisu uopće izdavali notarski spisi; izuzetak je bilo Čremošnikovo izdanje najstarijih notarskih spisa iz Dubrovnika.³ Tek nakon drugoga svjetskog rata učinjen je prvi ozbiljniji napor za sustavnim objelodanjivanjem notarskih spisa. U prvim poslijeratnim godinama JAZU u Zagrebu redom izdaje najstarije trogirske notarske (1263—94) i sudske spise (1274—94), u redakciji M. Barade,⁴ zapise dubrovačkog notara Tomazina de Savere (1278—82), u redakciji G. Čremošnika,⁵ i najstarije sveske kotorskih notara (1326—35), u redakciji A. Mayera.⁶ Tim izdanjima učinjena je pristupačnom dragocjena građa, ali, na žalost, ta je djelatnost Jugoslavenske akademije, u trenutku kad ju je trebalo nastaviti i proširiti na XIV st., uskoro potpuno zamrla. Umjesto planskog i sustavnog objelodanjivanja, ono je prepušteno pojedinačnim naporima, što je, razumljivo, onemogućilo opsežnije ediranje notarskih svezaka. God. 1952. M. Zjačić objelodanjuje najstarije šibenske notarske spise,⁷ a g. 1954. V. Rismondo izbor iz splitskih notara druge polovice XIV st. u izdanju Muzeja grada Splita.⁸ Premda je Zjačićevo i Rismondovo izdanje bilo vrlo korisno, ipak su ona bila samo neznatan napor da se iscrpnije edira bogata notarska građa iz XIV st., u prvom redu zadarska. Taj nemar Jugoslavenske akademije za izdavanje izvorne građe teško je razumljiv i zbog toga jer je Akademija imala vrsne stručnjake za takav posao, a osim toga, dobro je poznato da je, na primjer, J. Stipišić već odavno priredio za tisak izvanredno dragocjene zapisnike sjednica splitskog Velikog vijeća iz sredine XIV st. (Split je, uz Dubrovnik, jedini dalmatinski grad koji uopće ima sačuvane zapisnike vijeća iz tog razdoblja, barem u fragmentima), koje inače poznajemo samo po vrlo nepouzdanom izdanju J. Alačevića u

¹ M. Barada, Trogirski spomenici I/1, 1948, predgovor.

² L. Jelić, Zadarski bilježnički arhiv, Registar Creste de Tarallo, g. 1289—1290, Vjestnik hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva I—III, 1899—1901.

³ G. Čremošnik, Kancelariski i notarski spisi I (1278—1301), Beograd 1932.

⁴ M. Barada, Trogirski spomenici I/1—2, MSHSM 44—45, 1948—50; isti, Trogirski spomenici II/1, MSHSM 46, 1951.

⁵ G. Čremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisni notara Tomazina de Savere 1278—1282. 1951.

⁶ A. Mayer, Koterski spomenici 1, 1951. Navedenim svescima valja dodati i izdanje S. Gunjače, Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Iadre (Starine 42, Zagreb 1949, 261—347), koje možda najjasnije pokazuje koliko oskudijevamo na izdanjima notarskih spisa. Gunjača nije edirao imbrevijature notara Ante de Zandonatis nego repertorij (indeks, registar), dakle arhivsku pomoćnu knjigu za pronalaženje pojedinih zapisa. Pa ipak, Gunjačino izdanje je vrlo korisno svakom istraživaču zadarske povijesti na početku XVI st.: ono, doduše, ne može u svemu zamijeniti notarske imbrevijature, ali je važno po tome što je to jedini objelodanjeni fragment iz goleme građe koju su ostavili zadarski notari u XVI stoljeću.

⁷ M. Zjačić, Spisi šibenskog notara Slavogosta, Starine 44, 1952, 201—296.

⁸ V. Rismondo, Pomorski Split druge polovine XIV st. Notarske imbrevijature. Split 1954.

splitskom Bulletinu,⁹ i ostatke splitskog notarskog arhiva iz XIV st., pa ipak ta građa još i danas uzalud očekuje svoj sretan trenutak.¹⁰

U takvim prilikama, kad je bilo očito da Jugoslavenska akademija ne namjerava slijediti vlastiti primjer iz 1948—51., pojavili su se najstariji sačuvani svesci zadarskih notara u izdanju Državnog, kasnije Historijskog, arhiva u Zadru. God. 1959. tiskan je prvi svezak Spisa zadarskih bilježnika u kojem su objelodanjeni zapisi notara Henrika (1279—1308) i Creste Tarallo (1289—90), u prijepisu M. Zjačića.¹¹ Deset godina kasnije tiskan je i drugi svezak u kojem su objelodanjeni zapisi notara Ivana Qualis (1296—1308), Nikole p. Ivana (1317—20) i Gerarda iz Padove (1329—37), u prijepisu M. Zjačića i J. Stipišića.¹² Dok je zapise notara Creste Tarallo objelodanio još g. 1899—1901. L. Jelić, ali s pogreškama, pa je bilo neophodno prirediti novo, kritičko izdanje, dotle su ostaci sveska notara Henrika ovdje objelodanjeni prvi put.

Fragmenti quaternusa notara Henrika, oštećeni vlagom koja je samo djelomično omogućila njihovo čitanje, najstariji su sačuvani spisi zadarskog notarijata. Premda je sasvim sigurno da su zadarski notari i prije notara Henrika bilježili različite ugovore u posebne knjige imbrevijatura, ipak se ne može točnije vremenski odrediti postanak zadarskih notarskih svezaka. U literaturi se pojava notarskih knjiga u dalmatinskim gradovima povezuje uz dolazak notara iz Italije u XIII stoljeću.¹³ Ako bismo taj kriterij primijenili na Zadar, morali bismo zaključiti da se u Zadru notarske knjige pojavljuju dosta kasno u XIII stoljeću, Zadarski notarijat, kao sastavni dio u izgradnji općinske organizacije, pojavljuje se u drugoj polovici XII st., otprilike istodobno kad i u drugim dalmatinskim gradovima. Ali, kao što se općinska organizacija postepeno razvijala, tako su se i notarijat i notarski dokument postepeno oblikovali. Red zadarskih notara počinje s notarom Ivanom, u sredini 60-ih godina XII st., ali i on i njegovi nasljednici u drugoj polovici XII i u prvoj polovici XIII st. nose jednostavan naslov *Jadrensis notarius* (notari Matej, Blaž, Luka, Camasius, Vitalis, Rajnerije, Petar itd.). Svi su oni, osim rijetkih izuzetaka (Rajnerije, magister Grgur), svećenici, što pokazuje da je u Zadru notarijat bio dugo u rukama svećeničkog staleža.¹⁴ Tek od druge polovice XIII st. notarsku službu u Zadru počinju sve češće vršiti svjetovnjaci-stranci, ponajviše Talijani, koji nose naslov *imperiali auctoritate notarius* ili *sacri palatii notarius*. Prvi zadarski notar koji nosi naslov, barem prema sačuvanim podacima, *sacri palatii notarius et nunc Jadrensis iuratus* je Ludovik (Lodeuisius 1271),¹⁵ dok nešto kasnije takav naslov ima Nikola iz Feltre (Feltrensis) u sjev. Italiji (1274).¹⁶ Notar Henrik, koji prema raspoloživim podacima prvi ima naslov *imperiali auctoritate notarius et Jadrensis iuratus*, spominje se od g. 1277.¹⁷ Zadarski notari su, prema tome, sve do 70-ih godina XIII st. pretežno domaći ljudi, a tek od

⁹ Bulletin di archeologia e storia dalmata XIV/1891, XV/1892, XVI/1893, XVII/1894, XVIII/1895 i XXXIII/1910.

¹⁰ Usp. bilješku o tome: A. Cvitančić, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. godine, Split 1964, 228, bilj. 117 i 118.

¹¹ M. Zjačić, Spisi zadarskih bilježnika I, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279—1308., Zadar 1959 (dalje: SZB I).

¹² M. Zjačić — J. Stipišić, Spisi zadarskih bilježnika II, Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove 1296—1337, Zadar 1969 (dalje: SZB II).

¹³ H. F. Schmid, Dalmatinische Stadtbücher, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—53, 342.

¹⁴ I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. godine, Vjesnik državnog arhiva u Rijeci II, 1954, 543.

¹⁵ T. Smičiklas, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije V, 1907, 602 (dalje: CD).

¹⁶ CD VI, 1908, 92.

¹⁷ Isto, 203.

tog razdoblja počinju prevladavati notari-stranci. S obzirom na pitanje o postanku notarskih knjiga u Zadru čini mi se da valja voditi računa i o razvitku notarskog dokumenta. Zadarska je specifičnost da je notarski instrument bio ondje prije potpuno dograđen nego, na primjer, u Splitu.¹⁸ Već na kraju XII st. zadarski notari (Matej, Blaž) ovjeravaju svoje isprave potpisom i notarskim znakom, uz obvezatnu formulu »scripsi, roborau i et signo consueto signau« ili »compleui, roborau i et signo consueto signau«.¹⁹ God. 1229. u zadarskoj notarskoj ispravi pojavljuje se i potpis egzaminatora, pa je ona u formalnom pogledu bila potpuno oblikovana.²⁰ Nemamo, dakako, nikakva oslonca u izvorima za određeniji odgovor na pitanje: jesu li već ti notari, osobito u prvoj polovici XIII st. vodili zapisnike imbrevijatura, ali se, ipak, ne čini sasvim opravdanim da postanak notarskih knjiga vezujemo tek uz dolazak notara-stranaca u Zadar.

Zapisi notara Henrika vrlo su fragmentarni, ali ipak sadrže mnogo važnih podataka. Od njega je sačuvano 158 instrumenata (SZB I, 3—43) i 53 oporuke (isto, 44—94). Od notara Creste Tarallo objelodanjeno je 286 imbrevijatura različita sadržaja: pretežno su to instrumenti, ali ima i sudskih zapisa i oporuka (isto, 97—232). Obilježje je zapisa Creste Tarallo da se vremenski kontinuirano protežu u razdoblju od samo desetak mjeseci (20. VII 1289—27. V 1290), pa pružaju cjelovit uvid u svakodnevni ekonomski i društveni život Zadra na kraju XIII stoljeća. Zapisa notara Ivana Qualis ukupno je sačuvano 168; što je osobito važno — to su samo oporuke (SZB II, 3—93). Imbrevijature notara Ivana p. Nikole, ukupno 241, srodne su zapisima notara Creste Tarallo po tome što se vremenski odnose na dosta kratko razdoblje od jedne godine (lipanj 1317—lipanj 1318), a po sadržaju su to instrumenti (isto, 98—186). I najzad, 89 imbrevijatura notara Gerarda iz Padove, koji je bio i pisar paške općine, odnose se na Pag, a po sadržaju su različite: uz oporuke i instrumente, među njima ima i vrlo zanimljivih općinskih spisa.

Važnost objelodanjene građe za proučavanje razvitka Zadra u posljednjoj četvrtini XIII i u prvim desetljećima XIV st. vrlo je velika. Ta je građa važna za proučavanje pravnog razvitka, ona sadrži obilje podataka za toponomastička i onomastička istraživanja, ali je, ipak, u prvom redu dragocjena povjesničaru. Dakako, u okviru jednog prikaza ne može se ni približno upozoriti na važnije dokumente, pa zato evo napomena o strukturi te građe.

Notarske imbrevijature sadrže najviše podataka o razvitku i o oblicima zemljišnih odnosa na zadarskom području. One nas obavještavaju o proširenosti, vrsti i društvenoj strukturi zemljišnog posjeda, o načinu obrađivanja zemljišta i o vrstama agrarnih ugovora. Zapisi zadarskih notara informiraju nas i o: zadarskom stočarstvu, trgovini stokom, cijenama stoke; o zadarskim obrtima i ugovorima o učenju zanata; o trgovačkim odnosima, predmetima trgovine, cijenama i o društvenoj strukturi zadarskih trgovaca; o prometu nekretninama, prodaji kuća, zemljišta; o poslovanju kapitalom, zajmovima i trgovačkim društvima; o zakupljanju općinskih pozreza itd. Posebno vrijednu skupinu izvora za proučavanje razvitka i položaja pojedinih slojeva zadarskog društva čine brojne oporuke koje upućuju u imovno stanje patricijskih obitelji, ali i drugih skupina zadarskog stanovništva.

Tiskanje prvih dvaju svezaka Spisa zadarskih bilježnika omogućile su novčanom pomoći nadležne republičke ustanove i zadarska općina, ali glavna zasluga za to pripada Historijskom arhivu u Zadru, pogotovu zbog razloga koji su navedeni u

¹⁸ J. Stipišić, *Razvoj splitske notarske kancelarije*, Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije 1, Zagreb 1954, 111—123; N. Klaić, *Problem najstarije dalmatinske privatne isprave*, Zbornik radova Vizantološkog instituta XIII, Beograd 1971, 63—67.

¹⁹ CD II, 1904, 181, 267.

²⁰ CD III, 1905, 309.

početku ovog prikaza: zadarski arhiv jedina je naša ustanova koja u posljednje doba objelodanjuje notarske spise iz dalmatinskih gradova. Valja samo poželjeti da započeti posao ubrzo i nastavi.

I najzad nekoliko tehničkih napomena. Prepisivači, M. Zjačić i J. Stipišić, izvrsno su obavili svoj posao. Redakcija, pak, nije trebala razmišljati o načinu objelodanjivanja (in extenso ili skraćivanjem pojedinih formula), o čemu je već bilo govora i na stranicama HZ-a,²¹ jer je sama struktura imbrevijatura nalagala cjelovito objelodanjivanje. Kad se pristupi objelodanjivanju zadarskih notara iz druge polovice XIV st., o tome će trebati povesti računa, zavisno o običaju i vrsti građe pojedinih notara. Budući da su od notara Petra iz Sarčane sačuvani samo bastardelli, u kojima je notar sam do kraja skraćivao tekstove ugovora, pa su to u stvari samo skice za imbrevijature, bez ikakvih formula, tu neće biti problema. Drugačije je s imbrevijaturama notara Petra Perenčanusa ili Articutiusa iz Rivignana: one sadrže mnoštvo tipiziranih formula koje se neprekidno ponavljaju, pa bi možda, iz razloga ekonomičnosti, pri izdavanju njihovih zapisa, ako do toga, možda, jednom u budućnosti dođe, valjalo slijediti Čremošnikov uzor u ediranju spisa dubrovačkog notara Tomazina de Savere iz g. 1951.

Na kraju valja još dodati da vrlo dobra kazala uvelike olakšavaju upotrebu tiskane građe.

Tomislav Raukar

IZ ISTORIJE ALBANACA. ZBORNİK PREDAVANJA. Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd 1969, str. 232.

Društvo istoričara Srbije organiziralo je u Beogradu 1, 2. i 3. veljače 1968. seminar za nastavnike i profesore nižih i srednjih škola iz historije Albanaca. Osnovna ideja Društva bila je da se u kontinuiranom prikazu povijesnog razvoja Albanaca nastavnici bolje upoznaju sa svim važnijim događajima iz njihove prošlosti.

Zbornik započinje s predavanjem Zefa Mirdite, *Iliri i etnogeneza Albanaca* (str. 7—26), u kojem su se potkrale dvije omaške i to na str. 21, gdje se za Remesianu kaže da je Raška, a u stvari je Bela Palanka, i na str. 16: »Albanci se pre XI veka« (treba da stoji »pre IX«) ne pominju u današnjoj Albaniji.« — Božidar Ferjančić, *Albanija do XIII veka* (29—31) daje pregled glavnih političkih događaja u to najstarije doba albanske prošlosti. Između ostalog opravdano ističe da, iako »o etničkim prilikama i odnosima u oblastima Albanije, tokom ranog srednjeg veka, nema nikakvih podataka u pisanim izvorima [...] to nikako ne znači da u ovim krajevima nije bilo starijeg stanovništva, kao ni da u severnim delovima Albanije nije bilo slovenskog stanovništva« (29). Pored toga ističe važnost dračke teme i konstatira da su likvidacijom Samuilove države (1018) bili »ponovo učvršćeni temelji vizantijske vlasti u Albaniji u tzv. dračkoj temi« (30). Međutim, iako je Aleksije I Komnen uspio da 1085. otkloni normanski napad, ipak će IV križarska vojna učiniti kraj vlasti Bizanta u ovim oblastima (31). — Momčilo Spremić, *Albanija od XIII do XV veka* (33—44), raspravlja o rasprostranjenosti albanske teritorije, koja »od XIII do XV veka nije predstavljala određen pojam« (33), pa »Albanija kao takva u XIII veku u političkoj istoriji nije imala samostalnu ulogu« (34). Kao što se smjenjivala sreća vanjskih faktora, počevši od IV križarske vojne do nadiranja Turaka, Spremić nam pokazuje i prelaženje albanskog teritorija iz jedne ruke u drugu i otpor albanskih feudalaca, najprije individualno, a onda organizirano na čelu sa Skenderbegom protiv neprijatelja. Spremić je pokazao kako se Skenderbeg snalazio između dva pod-

²¹ I. Karaman, Izdanja notarskih knjiga Trogira, Kotora i Dubrovnika, HZ V, 1952, 203.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXIII—XXIV

1970—71

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb